

PIOTR SKOREK

Instytucja biegłego w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks Postępowania Cywilnego

**The Institution of an Expert Witnesses in Regulation of the
President of the Republic of Poland of November 1930, the Code
of Civil Procedure**

The purpose of this article is to examine the institution of an expert in the Polish Code of Civil Procedure of 1930, in particular the significance of expert evidence in the form of an expert opinion. The expert opinion was one of the means of evidence mentioned in the chapter on evidence of the Code of Civil Procedure. During the trial, the court assessed the credibility of the expert opinion on the basis of its conviction. However, since the facts on which the experts give their opinion are excluded from the court's assessment, the court had to rely on such evidence prepared by experts. According to the doctrine, the expert's opinion had the same significance as the court's verdict, and it often settled the case.

PIOTR SKOREK, magister prawa, Uniwersytet Pomorski w Słupsku
ORCID – 000-0002-7587-6184, e-mail: piotr.skorek@apsl.edu.pl

SŁOWA KLUCZOWE: Kodeks
Postępowania Cywilnego, biegły
sądowy, Komisja Kodyfikacyjna
Rzeczypospolitej Polskiej,
Rozporządzenie Prezydenta RP
z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks
Postępowania Cywilnego, dowód

KEYWORDS: Code of Civil Procedure,
expert witnesses, Codification
Commission of the Republic
of Poland, regulation of President
of Republic of Poland of 29 November
1930, the Code of Civil Procedure,
evidence

1 | Instytucja biegłego zagadnienie wstępne

Odzyskując w 1918 roku niepodległość, Rzeczpospolita Polska musiała mierzyć się wyzwaniem prawnym związanym z faktem, iż na ziemiach odrodzonego państwa istniały różne kodyfikacje dotyczące procedury cywilnej. Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego obowiązywała ustawa postępowania sądowego cywilnego z 1864 r., na ziemiach byłego zaboru austriackiego obowiązywał austriacki Kodeks o postępowaniu cywilnym z 1895 r.^[1], zaś na ziemiach zachodnich obowiązywał niemiecki Kodeks postępowania cywilnego z 1877 r. wraz z nowelizacją z 1898 r. Mając na uwadze różnorodność kodyfikacji na terenach Polski, opracowanie jednolitego kodeksu postępowania cywilnego powierzono Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej, a w niej – Sekcji Postępowania Cywilnego.

Prace nad polską procedurą cywilną rozpoczęto równocześnie z pierwszym posiedzeniem Komisji Kodyfikacyjnej w listopadzie 1919 r. W skład sekcji postępowania cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej weszli następujący referenci: Maurycy Allerhand, Tadeusz Dziurzyński, Franciszek Fierich, Stanisław Gołąb, Stefan Litauer, Wiktoryn Mańkowski, Józef Skąpski, Henryk Trammer oraz członkowie Komisji: Stanisław Bukowiecki, Jakub Glass, Alfons Parczewski, Kamil Stefko^[2]. Sekcja postępowania cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP w pracach nad opracowaniem jednolitego kodeksu postępowania cywilnego obowiązującego na terenach Rzeczypospolitej Polskiej zwracała uwagę na dzieła naukowe i najważniejsze ówczesnie obowiązujące procedury cywilne w Europie, począwszy od procedury francuskiej z 1806 r., przez rosyjską procedurę cywilną z 1864 r., austriacką z 1895 r., niemiecką z 1877 r., węgierską z 1911 r., procedurę szwajcarskiego kantonu zuryskiego z 1913 r., aż po procedurę berneńską z 1918 r.^[3] Sekcja postępowania cywilnego po przedyskutowaniu projektów oraz uwag co do zagadnień szczegółowych, które miał być zawarte w kodeksie postępowania cywilnego powołała komitet

¹ Ustawa z dnia 1 sierpnia 1895 o postępowaniu sądowym w cywilnych sprawach spornych (procedura cywilna) razem z ustawą zaprowadzającą z dnia 1 sierpnia 1895 (Lwów: Wydawnictwo Jakubowski & Zadurawicz, 1895).

² Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, sekcja postępowania cywilnego, t. 1, z. 6 (Warszawa: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej, 1930).

³ Anna Stawarska-Rippel, „Rosyjska procedura cywilna w pracach sekcji postępowania cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP na przykładzie projektu »Tytułu o dowodach« J. Litauera” Z *Dziejów Prawa*”, t. III (2010).

redakcyjny w składzie trzech członków: Franciszek Fierich (przewodniczący), Stanisław Gołąb, Stefan Litauer. Celem komitetu redakcyjnego miało być opracowanie całości kodeksu oraz przedłożenie jego do opinii środowiskom prawniczym. W tym miejscu należy wskazać, iż swoje uwagi co do projektu kodeksu postępowania cywilnego złożyli: Sąd Najwyższy (izby I i III), Sądy Apelacyjne: w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Toruniu i Wilnie; Sądy Okręgowe: w Cieszynie, Gnieźnie, Kołomyi, Lesznie, Lwowie, Łucku, Nowogródku, Ostrowie, Pińsku, Piotrkowie, Płocku, Poznaniu, Rzeszowie, Stryju, Tarnowie, Toruniu, Wadowicach i Zamościu; Prezes Prokuratorji Generalnej; Wydziały izb adwokackich w Krakowie, Lwowie, Przemyślu i Samborze; Rada Adwokacka w Łucku, Towarzystwa Prawnicze: w Grodnie, Lublinie, Piotrkowie, Wilnie, Złoczowie; Oddział Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów w Krakowie i Lwowie, Izba notarialna we Lwowie, Związek adwokatów polskich we Lwowie oraz poszczególni prawnicy.

Efektom pracy Komisji Kodyfikacyjnej było opracowanie kodeksu postępowania cywilnego, który został wydany Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks postępowania cywilnego⁴. Wskazany akt prawny zawierał 511 artykułów, dzielił się na tytuł wstępny oraz trzy księgi. Tytuł wstępny składał się z art. 1-8 obejmujących postanowienia m.in o jurysdykcji krajowej, o rozgraniczaniu właściwości sądów szczególnych i władz administracyjnych od sporów podlegających jurysdykcji kodeksu postępowania cywilnego, mocy wiążącej wyroku karnego na proces cywilny. Księga pierwsza kodeksu postępowania cywilnego (art. 8-62) obejmowała przepisy dotyczące właściwości miejscowej, rzeczowej sądów powszechnych w sprawach cywilnych, postanowienia o wartości przedmiotu sporu, jak też przepisy o wyłączeniu sędziego od rozpoznawania sprawy oraz innych organów sądowych od przekazanych im czynności. Księga druga kodeksu postępowania cywilnego (art. 63 - 482), będąca najobszerniejszą wyodrębnioną częścią aktu prawnego, składała się z przepisów o stronach procesu i ich zastępcach, w dalszej części z przepisów o kosztach procesu łączni z prawem ubogich. Kolejne przepisy w księdze drugiej kodeksu postępowania cywilnego dotyczyły zagadnienia pisma procesowego w postępowaniu cywilnym, przepisów o postępowaniu przed sądami okręgowymi, grodzkimi, odwoławczymi. Nadto we wskazanej najobszerniejszej księdze zawierały się przepisy dotyczące środków odwoławczych, środków dowodowych, wyroku, zagadnienia wznowienia

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks Postępowania Cywilnego (Dz.U. z 1930 r., Nr 83 poz. 651).

postępowania oraz postępowania odrębnego. Ostatnia księga kodeksu postępowania cywilnego (art. 483–511) normowała zagadnienie sądu polubownego. Regulacji prawnej opartej nie tylko na przepisach wewnętrznych co też na przepisach międzynarodowych (m.in na protokole o klauzulach arbitrażowych, podpisanego w Genewie dnia 24 września 1923 r.)^[5].

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego weszło w życie 1 stycznia 1933 r., zaś zostało uchylone dnia 1 stycznia 1965 r. ustawą z dnia 17 listopada 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania cywilnego^[6]. Kodeks postępowania cywilnego od czasu wejścia w życie do dnia jego uchylecia był nowelizowany dwadzieścia dziewięć razy, ogłoszone zostały dwa teksty jednolite kodeksu postępowania cywilnego. Pierwszy chronologicznie tekst jednolity został wprowadzony obwieszczeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Kodeksu Postępowania Cywilnego (Dz. U 1932 r., nr 112 poz. 934)^[7]. Drugi tekst jednolity kodeksu postępowania cywilnego został ogłoszony Obwieszczeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 1950 r. o ogłoszeniu jednolitego tekstu postępowania cywilnego^[8].

Przedmiotem niniejszego artykułu jest rozważenie instytucji biegłego w Polskim Kodeksie postępowania cywilnego z 1930 r., w szczególności znaczenia sporządzanego przez biegłych dowodu w postaci opinii (ekspertyzy). Dowodu, opisanego w części drugiej kodeksu postępowania cywilnego, w dziale o dowodzie.

Opinia biegłego była jednym z środków dowodowych wskazanych w rozdziale kodeksu postępowania cywilnego poświęconego dowodom. Innymi środkami dowodowymi były zeznania świadków, dokumenty, ogle dziny, przesłuchanie stron. Co istotne, wskazane w kodeksie postępowania cywilnego środki dowodowe nie tworzyły katalogu zamkniętego. Jak wskazała Komisja Kodyfikacyjna, kodeks postępowania cywilnego nie

⁵ Protokół o klauzulach arbitrażowych, podpisany w Genewie dnia 24 września 1923 r. (Ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 18 marca 1931 r. – Dz.U. R.P. Nr. 42, poz. 372).

⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964 r., Nr 43 poz. 297).

⁷ Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Kodeksu Postępowania Cywilnego (Dz.U. 1932 r., Nr 112 poz. 934).

⁸ Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 1950 r. o ogłoszeniu jednolitego tekstu kodeksu postępowania cywilnego (Dz.U. 1950 r., Nr 43 poz. 394).

usunęła bezwzględnie możliwości zaaprobowania w procesie cywilnym innych jeszcze dowodów, które zostałyby wprowadzone w miarę rozwoju wiedzy, techniki lub życia prawnego.

2 | Znaczenie opinii biegłych

Sąd w procesie oceniał wiarygodność opinii (ekspertyzy) na podstawie własnego przekonania, ale z uwagi na to, iż fakty, o których biegli wydają opinię, usuwają się z pod oceny sądu, sąd musiał się na takim dowodzie sporządzonym przez biegłych się oprzeć. Zgodnie z poglądem doktryny sporządzona opinia biegłych w procesie miała znaczenie zbliżone wprost do wyroku i niejednokrotnie ona sama rozstrzygała sprawę^[9].

Zgodnie art. 304 § 1 k.p.c. „W przypadkach, wymagających wiadomości specjalnych, sąd, po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru, może wezwać jednego lub kilku biegłych, celem zasięgnięcia ich opinii”^[10]. W myśl powołanego art. 304 § 1 k.p.c. dopuszczenie dowodu z biegłych zależało od swobodnego uznania sądu^[11]. To sąd decydował, czy w sprawie istnieją wątpliwości, których nie jest sam w stanie rozstrzygnąć, wątki ważne dla rozstrzygnięcia sprawy, nie zmieniała tego nawet ewentualne zgodne stanowisko stron w zakresie powołania biegłego. I tak organ wymiaru sprawiedliwości przyzwała na przeprowadzenie dowodu z opinii biegłych (ekspertyzy): a) gdy zachodziła potrzeba ustalenia pewnych faktów, a ustalenie wymaga to specjalnych wiadomości, lub b) gdy zachodziła potrzeba wyjaśnienia, jakie znaczenie dla zestawienia dowodu przypisać należy ustalonym faktom, a znaczenia tego nie można ocenić na podstawie ogólnych wiadomości^[12].

⁹ Bronisław Feller, *Kodeks Postępowania Cywilnego z Orzecznictwem Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych, nowymi ustawami okólnikami i rozporządzeniami Min. Sprawiedliwości, Komunikacji oraz Skarbu* (Kraków: Wydawnictwo Ustawy Stemplowej i Kodeksu Postępowania Cywilnego z orzecznictwem w Krakowie, 1937).

¹⁰ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 304 § 1 k.p.c.

¹¹ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 304 § 1 k.p.c.

¹² Władysław Piasecki, Jan Korzonek, *Kodeks postępowania cywilnego i przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego* (Rozp. Prez. Rzp. z dn. 29 listopada 1930 r. Dz. U R.P. Nr. 83 poz. 651. i 652) z komentarzem uwzględniającym wszystkie przepisy pozostające w związku z procesem, materiały Komisji Kodyfikacyjnej, orzecznictwo

Pomimo, iż to sąd decydował o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłych, brak wysłuchania przez sąd wniosku stron co do biegłych, ich wyboru, mógł skutkować uchyleniem wyroku przez sąd wyższej instancji. Jak wskazał Sąd Najwyższy, „uchylenie przepisowi art. 304 § 1 k.p.c. może spowodować uchylenie wyroku, gdy nie jest wyłączone, iż wysłuchanie wniosku stron mogło być wywołać inną decyzję, w szczególności co do ilości biegłych”^[13].

Jednocześnie przeprowadzenie dowodu z ekspertyzy biegłego w procesie było wykluczone gdy chodziło o prawną ocenę jakiejś kwestii, w myśl łacińskiej sentencji „iuria novit curia” (sąd zna prawo) wykładnia przepisów prawnych jest wyłączną domeną sędziego. Jak wskazał Sąd Najwyższy w Orzeczeniu z dnia 4 stycznia 1935 r. „Spór rozstrzyga sąd, a nie biegły. Biegły jest tylko pomocnikiem sądu, dostarczającym mu specjalnych wiadomości naukowych, technicznych i t. p., których sąd może nie posiadać”^[14]. Tym samym sąd nie mógł opierać swoich wniosków na przyjęciu bezkrytycznie opinii biegłego, z którą dokładnie się nie zaznajomił. Prawidłowe powołanie się przez sąd w postępowaniu na dowód z opinii biegłego wymagało rozważenia jej szczegółowo, poddaniu własnej ocenie i przekonaniu^[15].

Po uznaniu przez sąd orzekający, iż w sprawie należy się wspomóc osobami posiadającymi wiadomości specjalne, sąd na podstawie art. 253 k.p.c. wydawał postanowienie o przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego, w którym oznaczał: 1) fakty podlegające stwierdzeniu; 2) czy opinia ma być przedstawiona na piśmie czy ustnie; 3) stosownie do okoliczności sędziego lub sąd przez który dowód ma być przeprowadzony; oraz 4) czas i miejsce przeprowadzenia dowodu z możliwością oznaczenia terminu przez sędziego przez którego dowód miał być przeprowadzany. Co ważne, stosownie do art. 304 § 2 k.p.c. sąd orzekający mógł sędziemu wyznaczonemu lub sądowi wezwanemu pozostawić prawo wyboru biegłych. Gdy

Sądów Najwyższych b. państw zaborczych i polskiego oraz literaturę procesu cywilnego, wydaw. (Miejsce Piastowe: Towarzystwo Św. Michała Archanioła, 1931.

¹³ Bronisław Feller, *Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 14 września 1934 r., sygn. akt III C 97/34, Kodeks Postępowania Cywilnego z Orzecznictwem Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych, nowymi ustawami okólnikami i rozporządzeniami Min. Sprawiedliwości, Komunikacji oraz Skarbu*, art. 304 § 1 k.p.c.

¹⁴ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 4 stycznia 1935 r., sygn. akt III C 18/34, OSN 1935, nr 7, poz. 283.

¹⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 1 października 1935 r., sygn. akt I C 426/35, OSN 1936, nr 5, poz. 187.

było w sprawie powołanych kilku biegłych, mogli oni sporządzić opinię wspólną, jeśli byli zgodni z sobą^[16].

3 | Biegły sądowy w Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 grudnia 1928 r.

Należy zaznaczyć, iż pomimo wyrażonego w art. 304 k.p.c. prawa wyboru biegłego lub kilku biegłych, przejawiającego się tym, że sąd mógł wezwać każdą osobę, która posiadała specjalistyczną wiedzę, sądy powoływały przede wszystkim biegłych sądowych w rozumieniu Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 grudnia 1928 r. o biegłych sądowych^[17]. Tacy biegli. w myśl powołanego rozporządzenia, „zaprzysiężeni na stałe mogli być ustanowieni albo dla okręgu sądu apelacyjnego, albo dla jednego lub kilku okręgów sądów okręgowych lub sądów grodzkich”. Byli powoływani przez prezesów sądów apelacyjnych lub przez naczelników sądów grodzkich (z wyraźnego powierzenia dokonanego przez prezesa sądu apelacyjnego, w tym wypadku taki biegły był ustanowiony tylko dla jednego okręgu do wydawania opinii w ograniczonym zakresie, np. do oszacowania i wydawania opinii w sprawach rolniczych). Następnie byli wpisywani na listę biegłych sądowych, która była dostępna w danym sądzie apelacyjnym oraz znajdujących się w danej apelacji sądów niższej instancji. Co istotne, lista biegłych sądowych była prowadzona według poszczególnych gałęzi wiedzy, umiejętności i sztuki z dokładnym wymienieniem miejsca zamieszkania biegłego. Taka lista biegłych mogła być sprawdzana przez każdego. Tym samym osoba chcąca przejrzeć taką listę nie musiała wykazywać swojego interesu prawnego.

Przechodząc do wymagań jakie Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 grudnia 1928 r. stawiało przed biegłymi należy wskazać, że

¹⁶ Kodeks postępowania cywilnego oraz przepisy wprowadzające Kodeks postępowania cywilnego (Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r., Dz.U.R.P. r., Nr 83, poz. 651, 652) z przepisami pozostającymi w związku: objaśnione na podstawie materiałów Komisji Kodyfikacyjnej Rzplitej Polskiej i orzecznictwa sądów polskich z wstępem, zawierającym rzut oka na Polski Proces Cywilny, oprac. Stanisław Gołąb, Zygmunt Wusatowski (Kraków Księgarnia Powszechna, 1931).

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 grudnia 1928 r. (Dz.U. 1928 r., Nr 104 poz. 945).

zgodnie z § 4 w/w aktu prawnego biegły sądowy musiał: 1) posiadać obywatelstwo polskie; 2) korzystać z pełni praw publicznych i obywatelskich; 3) zasługiwać na pełne zaufanie; 4) posiadać wiedzę i umiejętności z danej dziedziny w której miał być ustanowiony biegłym sądowym. Kolejnym wymaganiem stawianym przed kandydatem na biegłego było złożenie przez niego oświadczenia o gotowości przyjęcia na stanowisko oraz złożenie przysięgi. Co istotne przed odebraniem przysięgi kandydat na biegłego powinien być obligatoryjnie uprzedzony o swoich prawach i obowiązkach. Brak uprzedzenia o prawach i obowiązkach pociągał za sobą nieważność aktu powołania biegłego. W tym miejscu należy podkreślić, iż protokół złożenia przysięgi powinien być zawierać informacje, czy biegły został uprzedzony o swoich prawach i obowiązkach^[18].

Znaczenie złożenie przysięgi nie tylko było związanie z wymogiem formalnoprawnym dotycząca powołania na biegłego, ale też miało ten skutek, iż słuchany biegły w poszczególnych sprawach nie musiał co do zasady składać ponownie przysięgi.

4 | Wyłączenie biegłego

Wyznaczenie biegłego nie oznaczało, iż taka osoba musiała bezwzględnie przyjąć nałożony na nią obowiązek sporządzenia opinii. Zgodnie z treścią art. 305 § 1 k.p.c. „Osoba wyznaczona na biegłego może nie przyjąć nałożonego na nią obowiązku z przyczyn, jakie uprawniają świadka do odmowy zeznań, a nadto z powodu przeszkody która jej uniemożliwia wydanie opinii”^[19]. Tym samym biegły mógł nie przyjąć nałożonego na niego obowiązku gdy stroną postępowania był: 1) małżonek biegłego; 2) wstępny biegłego; 3) zstępny biegłego; 4) rodzeństwo biegłego (tj. bracia i siostry czy to rodzeni, czy to przyrodni jak też małżonek brata lub siostry biegłego) ; 5) powinowaty biegłego w stopniu rodzeństwa (tj. brat lub siostra małżonka biegłego); 6) osoba pozostająca w stosunku przysposobienia z biegłym. Kolejną okolicznością wpływającą na sporządzenie

¹⁸ Bronisław Feller, *Kodeks Postępowania Cywilnego z Orzecznictwem Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych, nowymi ustawami okólnikami i rozporządzeniami Min. Sprawiedliwości, Komunikacji oraz Skarbu.*

¹⁹ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 305 § 1 k.p.c.

przez biegłego opinii była możliwość uchylenia się przez biegłego od odpowiedzi na zadane w procesie pytania, gdyby zeznania mogły narazić jego bliskich (wymienionych w poprzednim zdaniu), na odpowiedzialność karną, hańbę lub dotkliwą i bezpośrednią szkodę majątkową albo gdyby zeznania miały być połączone z pogwałceniem istotnej tajemnicy zawodowej. Dodatkowo w myśl art. 305 § 1 k.p.c. biegły mógł odmówić sporządzenia opinii „z powodu przeszkody, która uniemożliwia jej wydanie opinii”. Takie przeszkody mogły być różnorodne, np. choroba, nieobecność w sprawach zawodowych^[20].

Odnosząc się do przesłanki wskazanej w art. 305 § 1 k.p.c. dotyczącej odmowy sporządzenia opinii to sąd decydował, czy przeszkoda uniemożliwia wydanie opinii^[21]. Tym samym w przypadku, gdy organ orzekający nie podzielał zdania biegłego co do przeszkody, biegły nie mógł odmówić sporządzenia opinii. Nieuzasadniona próba uchylenia się od czynności związanych z sporządzeniem opinii mogła wiązać się z nałożeniem przez sąd sankcji na biegłego. Zgodnie z treścią art. 329 k.p.c. w zw. z art. 302 § 1 k.p.c. niewykonanie nałożonego przez sąd obowiązku było karane grzywną do 500 zł za niestawiennictwo, odmowę złożenia przysięgi, odmowy złożenia opinii, a także opóźnienia w sporządzenia opinii^[22]. Co ważne, wobec biegłych w odróżnieniu od świadków, nie mógł być zastosowany środek w postaci doprowadzenia przymusowego w przypadku, gdyby nie stawił się dobrowolnie do sądu.

Oprócz prawa wyłączenia się przez osobę wyznaczoną na biegłego, kodeks postępowania cywilnego dawał stronie postępowania możliwość żądania wyłączenia z sprawy biegłego. Zgodnie z treścią art. 305 § 2 „Stronie wolno żądać wyłączenia biegłego z przyczyn, z jakich można wyłączyć sędziego”^[23]. Wyżej wymienione przyczyny odnosiły się do przesłanek wskazanych w ustawie dotyczących wyłączenia sędziego z mocy ustawy – *iudex inhabilis* (tj. art. 54 k.p.c.), jak też o wyłączeniu sędziego na wniosek – *iudex suspectus* (tj. art. 55 k.p.c.).

²⁰ Maurycy Allehrand, *Kodeks postępowania cywilnego: przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego*, wydaw. Lwów: „Kodeks” Spółka Wydawnicza, 1932, art. 305 § 1 k.p.c.

²¹ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 305 § 1 k.p.c.

²² Jerzy Milwicz, Jan Kasprowicz, *Zarys kodeksu postępowania cywilnego: rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r.*, wydaw. nakł. Druk. Lotnicza, Poznań 1932.

²³ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 305 § 2 k.p.c.

Strona postępowania mogła żądać wyłączenia biegłego gdy: 1) jest on stroną postępowania albo pozostaje jedną ze stron w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy oddziałuje na jego prawa lub obowiązki; 2) sprawa dotycząca jego małżonka, krewnych lub powinowatych w prostej linii, krewnych bocznych aż do czwartego stopnia, powinowatych bocznych do drugiego stopnia; 3) sprawa dotycząca osób związanych z nim tytułem przysposobienia, opieki lub kuratelii; 4) w sprawie której był pełnomocnikiem jednej z stron.

Odnosząc się do przesłanki wskazanej w art. 54 ust. 5 k.p.c. „w sprawach, w których w instancji niższej brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia, jako też w sprawach o ważność aktu prawnego, z jego udziałem zawartego lub przezeń rozpoznanego, nie mogła ona być stosowana do biegłych. Środki dowodowe, do których należała opinia biegłych, powinny być zasadniczo takie same. Oprócz przesłanek wskazanych w art. 305 § 2 k.p.c. w zw. 54 k.p.c., strona postępowania mogła powoływać na okoliczności wskazane w art. 55, które dawały jej możliwość wyłączenia ze sprawy biegłego, który był w stosunku osobistym ze stroną tego rodzaju, że mogłoby to wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności.

Należy podkreślić, iż strona postępowania miała ograniczoną w czasie możliwość składania wniosku o wyłączenie biegłego. Zasadniczo miała ona termin prekluzyjny na złożenie takiego wniosku do czasu rozpoczęcia czynności przez biegłego. Po rozpoczęciu czynności przez biegłego, złożenie wniosku o wyłączenie biegłego było dopuszczalne, jeśli uprawdopodobniło się, iż nie znało się przedtem przyczyny wyłączenia. Zaś po ukończeniu czynności przez biegłego nie można było żądać wyłączenia z sprawy. Co istotne, to że strona nie mogła po ukończeniu czynności przez biegłego żądać jego wyłączenia, nie stało w sprzeczności z możliwością zgłoszenia przez stronę postępowania kolejnego wniosku o powołanie biegłego w sprawie, gdy okoliczności sprawy budziły nadal jej wątpliwość.

Przechodząc do formy składania takiego wniosku przez stronę postępowania o wyłączenie biegłego, należy podkreślić, iż był on składany na piśmie lub ustnie do protokołu w sądzie, w którym toczyła się sprawa. Jednocześnie składając taki wniosek strona postępowania powinna była uprawdopodobnić przyczynę wyłączenia.

Należy zaznaczyć, że wyżej wymieniona prawa żądania wyłączenia biegłego przez stronę postępowania przysługiwało również interwientowi głównemu jak też interwientowi ubocznemu. Co prawda prawo interwienta ubocznego było ograniczone tylko do okoliczności mających na celu ochronę strony, do której przystąpił, a nadto, o ile ta strona temu

się nie sprzeciwiała. Ograniczone prawo był zgodne z treścią art. 76 k.p.c. „Interwenjent uboczny uprawniony jest do wszystkich czynności procesowych, dopuszczalnych według stanu sprawy; nie mogą one jednak pozostawać w sprzeczności z czynnościami i oświadczeniami strony, do której interwenjent przystąpił”^[24].

Oprócz wymienionych przesłanek wskazanych w k.p.c. dotyczących prawa do wyłączenia biegłego, istniały też przepisy o charakterze szczególnym (*lex specialis*), które nakładały obowiązek uzyskania przez biegłych zezwoleń na bycie biegłym w sprawie. I tak np. zgodnie z § 41 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 lipca 1929 r. o stosunku służbowym pracowników przedsiębiorstwa „Polskie Koleje Państwowe”, tj. „Bez zezwolenia władzy przełożonej nie wolno pracownikowi występować w charakterze biegłego sądowego w sprawach pozostających w bezpośrednim związku z jego czynnościami służbowymi. Postanowienie to nie odnosi się do przypadku, gdy sąd zażąda opinii pracownika jako biegłego”^[25].

Kolejnym przykładem nakładającym na biegłych obowiązek uzyskania zezwolenia, był ten wskazany w Rozporządzeniu Ministra Skarbu z dnia 17 maja 1930 r. o stosunku służbowym pracowników Państwowego Monopolu Spirytusowego^[26]. Stosownie do art. 18 Rozporządzenia „Bez zezwolenia Dyrekcji P.M.S. nie wolno pracownikowi występować w charakterze rzeczoznawcy, w sprawach pozostających w bezpośrednim związku z jego zadaniami służbowymi, wyjąwszy wypadek, gdy opinii jego, jako rzeczoznawcy, zażąda sąd”.

5 | Rozpoczęcie czynności przez biegłego

Zgodnie z treścią art. 306 § 1 k.p.c. Biegły przed rozpoczęciem czynności procesowych był zobowiązany do złożenia przysięgi według następującej roty: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszechwiedzącemu,

²⁴ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 76 k.p.c.

²⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lipca 1929 r. o stosunku służbowym pracowników przedsiębiorstwa „Polskie Koleje Państwowe” (Dz.U. 1929 r., Nr 57 poz. 447), § 41.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 17 maja 1930 r. o stosunku służbowym pracowników Państwowego Monopolu Spirytusowego (Dz.U. z 1930 r., Nr 42 poz. 363).

że powierzone mi obowiązki biegłego wykonam, z całą sumiennością i bezstronnością. Tak mi, Panie Boże dopomóż”. Zgodnie zaś z art. 306 § 2 i 3 k.p.c. w zależności od wyznania danej osoby przysięga była składana przed krzyżem – w przypadku osób wyznających religię chrześcijańską, zaś w przypadku osób wyznających judaizm przysięga była składana na torze. Wskazany przepis wprowadzający aspekt religijny do procedury cywilnej został uchylony ustawą z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów kodeksu postępowania cywilnego, prawa upadłościowego oraz przepisów wprowadzających prawo małżeńskie majątkowe^[27]. Po zmianie biegli, niezależnie od wiary, nie składali przysięgi przed krzyżem, torą czy też innym symbolem religijnym.

Przechodząc do praktycznych rozważań powołanego art. 306 k.p.c. należy wskazać, iż biegły przed rozpoczęciem czynności był zobowiązany do powtórzenia roty wyrażonej w artykule w całości przed sądem, który odbierał przysięgę^[28]. Dodatkowo, jak wskazywały poglądy ówczesnej doktryny, biegły mógł uzupełnić tekst roty przez wyrazy, mogące wzmocnić religijne znaczenie przysięgi. Na marginesie należy dodać, że w czynnościach dotyczących złożenia przysięgi przed sądem mogła brać udział osoba duchowna jeżeli strona postępowania tego żądał. Oczywiście taki wniosek o dopuszczenie osoby duchownej podlegał swobodnej ocenie sądu.

Należy podkreślić, iż nie tylko na biegłego były nałożone pewne formalne obowiązki związane z jego rozpoczęciem czynności. Również pewne obowiązki ustawodawca nakładał na sędziów, prokuratorów, jak też wszystkich obecnych na sali sądowej. I tak sędziowie i prokuratorzy podczas odbierania przysięgi przez biegłego musieli być ubrani w strój urzędowy w myśl Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 listopada 1932 r. w sprawie wprowadzenia togi i biretu jako stroju urzędowego dla sędziów i prokuratorów przy rozprawach^[29]. Zaś wszyscy obecni na sali rozpraw w trakcie składania przysięgi musieli powstać z miejsc^[30].

²⁷ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 o zmianie niektórych przepisów kodeksu postępowania cywilnego, prawa upadłościowego oraz przepisów wprowadzających prawo małżeńskie majątkowe (Dz.U. Nr 32 poz. 240).

²⁸ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 306 k.p.c.

²⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie wprowadzenia togi i biretu jako stroju urzędowego dla sędziów i prokuratorów przy rozprawach (Dz.U. z 1929 r., Nr 47 poz. 394).

³⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 grudnia 1928 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich (Dz.U. z 1928 r., Nr 104 poz. 934).

6 | Czynności poprzedzające sporządzenie opinii

Czynności biegłego przed sądem w kpc z 1930 r. można podzielić na dwa etapy. Pierwszy, związany z rozpoczęciem czynności biegłego przed sądem. Zgodnie z k.p.c. czynność biegłego uchodziła za rozpoczętą, gdy biegły zacznie składać przed sądem swą opinię, a więc gdy rozpocznie się jego przesłuchanie, względnie gdy przedłoży on swoją opinię na piśmie. Drugim etapem, a w zasadzie chronologicznie pierwszym, były czynności poprzedzające np. przysłuchiwanie się sprawie, uczestniczenie w przesłuchiwaniu świadków, przeprowadzanie badań. Wskazane czynności poprzedzające miały na celu przygotowanie biegłego do spełnienia swojego głównego celu, jakim było sporządzenie ekspertyzy dla sądu. Tym samym nie można było uznać takowych czynności za czynności we właściwym znaczeniu, związanych z rolą biegłego w procesie.

Analizując czynności poprzedzające sporządzenie opinii dla sądu należy podkreślić znaczenie art. 309 k.p.c. dla dowodu z opinii biegłego. Stosownie do art. 309 k.p.c. „Sąd może okazać biegłemu akta sprawy i przedmiot oględzin oraz zarządzić, ażeby brał udział w przesłuchaniu świadków”^[31]. Przytoczony w poprzednim zdaniu przepis dawał realną możliwość zapoznania się przez biegłego z materiałami sprawy. Biegły przed złożeniem swojej opinii miał m. in prawo do: 1) informacji o przedmiocie sprawy, w której został wezwany; 2) okazania jemu przedmiotu oględzin i akt sprawy; 3) obecności przy rozprawie, w tym prawa do czynnego udziału w sprawie poprzez zadawanie świadkom i stronom odpowiednich pytań; 4) umożliwienie jemu wysłuchanie wyjaśnień co do przedmiotu oględzin.

Należy podkreślić, że przepisy k.p.c. nie zawierały zakazu udostępniania biegłym akt sprawy oraz przedmiotów oględzin poza budynkiem sądu. To do decyzji sądu należało czy udzielenie biegłemu dokumentów celem przejrzenia tych akt, np. w miejscu zamieszkania biegłego czy jego pracy jest konieczne w sprawie, celowe. Niewątpliwie takim zasadnym przypadkiem było udostępnienia akt sprawy w zakresie możliwości zapoznania się z nimi w domu w sprawach dotyczących prawa handlowego (np. przejrzenie ksiąg handlowych, rachunków). W tym wypadku czas potrzebny na przejrzenie dokumentów oraz wiązał się z celowością udostępnienia akty sprawy poza budynkiem sądu.

³¹ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 309 k.p.c.

7 | Opinia biegłego

Stosownie do treści art. 310 § 1 k.p.c. opinia biegłych powinna była udzielać odpowiedzi na postawione przez sąd pytania, jak też powinna była być poparta argumentacją wyjaśniającą dany pogląd osoby jej sporządzającej, chyba że istota rzeczy tego nie wymagała^[32]. Art. 310 § 2 k.p.c. dopuszczał, że w przypadku powołania więcej niż jednego biegłego, sąd mógł dopuścić złożenie opinii łącznej^[33]. W przypadku, gdyby osoby powołane nie mogły sporządzić w wyznaczonym terminie opinii, sąd mógł wyznaczyć dodatkowy termin.

Rozważając art. 310 k.p.c. w znaczeniu praktycznym dla procesu należy podkreślić, że opinia sporządzona przez biegłego, aby była uznana za sporządzoną prawidłowo, powinna była być wyrażona w sposób wyraźny, zrozumiały, stanowczy oraz być należyście uzasadniona^[34]. Do opinii biegły mógł załączyć szkice, fotografie, zdjęcia, inne dokumenty istotne dla wniosków zawartych w opinii. Należyte uzasadnienie powinno było wskazywać w jaki sposób biegły doszedł do swoich wniosków, dlaczego je w taki sposób sformułował; co w swojej opinii uznał istotne dla sprawy, a co nie ma znaczenia na przedmiot opinii. Jednocześnie ustawodawca nie nakładał obowiązku na biegłego dotyczącego zawiadomienia stron o dniu i godzinie, w którym biegły przystąpi do badania przedmiotu ekspertyzy i opracowania swej opinii, jeżeli sąd na podstawie art. 310 § 3 k.p.c. wyznaczył mu termin do zbadania przedmiotu i przedstawienia opinii^[35].

Niewątpliwie, biorąc pod uwagę pomocniczy charakter opinii dla przedmiotu rozpoznawanej przed sądem sprawy, taki dowód w procesie powinien być sporządzony w jak najbardziej zrozumiałym językiem dla sądu oraz dla stron postępowania. Tym samym biegły sądowy sporządzając takową opinię powinien musiał uczestnikom procesu pojęcia specjalistyczne, niezrozumiałe dla osób, które nie specjalizuje się w danej dziedzinie.

Przechodząc do praktycznego zastosowania art. 310 § 2 k.p.c. należy zaznaczyć, że sąd mógł zarządzić konferencję wzajemną biegłych, w której w przypadku dojścia do wspólnych wniosków, mogli oni wydać łączną

³² Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 310 § 1 k.p.c.

³³ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 310 § 2 k.p.c.

³⁴ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 310 k.p.c.

³⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 6 kwietnia 1936- C. III. 1136/35 – Ruch Prawn. nr 1/37), art. 310 § 3 k.p.c.

opinie. Brak wspólnego uzgodnienia pociągał za sobą konieczność wydania przez biegłych oddzielnie opinii^[36].

Niewątpliwie nie każda opinia sporządzona przez biegły w procesie cywilnym była sporządzona prawidłowo, wydana sposobem odpowiedni, dostateczny. W przypadku stwierdzenia przez sąd, że opinia sporządzona na piśmie jest niewystarczająca, sąd mógł zażądać dodatkowych wyjaśnień. W tym miejscu należy wskazać, że za opinię niewystarczającą można była uznać dokument, który: 1) był niezgodny z wynikiem oględzin; 2) był sprzeczny wewnątrznie; 3) był rozbieżny z innymi z opiniami innych biegłych 4) był widocznie stronniczy dla jednej stron postępowania. Co istotne, jak wskazywały poglądy ówczesnej doktryny, jeśli opinia z jakichkolwiek względów była sporządzona w sposób wadliwy, a sąd oparł na niej rozstrzygnięcie, strona postępowania mogła powołać się w zarzutach do apelacji na wskazaną okoliczność. Tym samym mogło to stanowić słuszną podstawę do uchylenia wyroku przez sąd drugiej instancji^[37].

8 | Wynagrodzenie biegłego

Stosownie do art. 313 § 1 k.p.c. „Biegły ma prawo żądać wynagrodzenia za stawiennictwo do sądu i wykonaną pracę. Pod rygorem utraty należności powinien żądanie to zgłosić przed zamknięciem rozprawy, bezpośrednio poprzedzającej rozstrzygnięcie sprawy”^[38]. Jednocześnie zgodnie z treścią art. 313 § 2 k.p.c. Przewodniczący mógł przyznać biegłemu zaliczkę na pokrycie wydatków^[39].

Wskazane wynagrodzenie było ustalane według swobodnej oceny sądu. To sąd oceniał zgodnie z złożonym wnioskiem przez biegłego jakie wynagrodzenie powinno być jemu należne. Ustalając wynagrodzenie sąd

³⁶ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 310 § 2.

³⁷ *Kodeks postępowania cywilnego i przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego (Rozp. Prez. Rzp. z dn. 29 listopada 1930 r. Dz. U R.P. Nr. 83 poz. 651. i 652) z komentarzem uwzględniającym wszystkie przepisy pozostające w związku z procesem, materiały Komisji Kodyfikacyjnej, orzecznictwo Sądów Najwyższych b. państw zaborczych i polskiego oraz literaturę procesu cywilnego*, red. W. Piasecki, J. Korzowiak (Miejsce Piastowe: Towarzystwo Św. Michała Archaniola, 1931).

³⁸ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 313 § 1 k.p.c.

³⁹ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 312 § 2 k.p.c.

brał pod uwagę czas, który biegły musiał poświęcić na sporządzenie opinii, stawiennictwo do sądu, zawiłość sprawy, rodzaj opinii oraz też czas poprzedzający sporządzenie opinii (tj. przygotowanie do jej wykonania). Odnosząc się do formy ustalenia wynagrodzenia biegłego należy wskazać, że następowało to w formie postanowienia sądu. Na powyższe postanowienie biegłemu jak też stronom postępowania przysługiwało zażalenie.

Niezależnie od prawa biegłego do wynagrodzenia, biegły mógł zgodnie z treścią art. 258 k.p.c. otrzymać zaliczkę na poczet wynagrodzenia^[40]. Stosownie do art. 258 § 1 k.p.c. „Na koszt przeprowadzenia dowodu obowiązana jest początkowo złożyć zaliczkę strona, która powołała się na dowód; jeżeli zaś obie powoływały się na dowód, lub sąd z urzędu dowód zarządził, wówczas należną kwotę powinny złożyć obie strony w równych częściach lub w innym stosunku według uznania sądu”^[41]. Sąd wydając postanowienie co do zaliczki dotyczącej wynagrodzenia biegłego oznaczał jej wysokość oraz termin jej złożenia. Na powyższe postanowienia strony postępowania, jak i biegły mogli złożyć zażalenie.

Ustosunkowując się do wskazanej w kodeksie postępowania cywilnego zaliczki na poczet wydatków związanych z sporządzeniem opinii, należy zaznaczyć, że wydatki była przyznawane na wniosek biegłego lub z urzędu przez sąd. Następnie to przewodniczący według swojego swobodnego uznania rozstrzygał o przyznanych kosztach biegłemu. Na powyższe postanowienie przysługiwało stronom oraz biegłemu zażalenie.

9 | Zakończenie czynności przez biegłego, znaczenie opinii biegłego

Czynności biegłego w procesie uchodziły za zakończone, gdy zostało ukończone jego przesłuchanie, względnie gdy przedłożona opinia została na rozprawie odczytana. Decyzję dotyczącą zakończenia czynności przez biegłego podejmował sąd. To organ wymiaru sprawiedliwości uznawał, iż wszelkie wątpliwości, które były przedstawione w sprawie zostały dostatecznie wyjaśnione.

⁴⁰ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 258.

⁴¹ Kodeks Postępowania Cywilnego, art. 258 § 1.

Na samym końcu należy ponownie podkreślić, iż sąd w procesie oceniał wiarygodność opinii (ekspertyzy) na podstawie własnego przekonania. Sąd nie mógł bezkrytycznie podejść do przedstawionej opinii, bez zaznajomienia się z jej treścią.

Z uwagi na to, iż fakty, o których biegli wydają opinię, usuwały się z pod oceny sądu, sąd musiał się na takim dowodzie sporządzonym przez biegłych się oprzeć. Tym samym sporządzona opinia biegłych w procesie miała zatem często znaczenie zbliżone wprost do wyroku i niejednokrotnie ona sama rozstrzygała sprawę.

10 | Wnioski

Sąd w procesie oceniał wiarygodność opinii (ekspertyzy) na podstawie własnego przekonania, ale z uwagi na to, że fakty, o których biegli wydają opinię, usuwają się z pod oceny sądu, sąd musiał się na takim dowodzie sporządzonym przez biegłych się oprzeć. Zgodnie z poglądem doktryny sporządzona opinia biegłych w procesie miała znaczenie zbliżone wprost do wyroku i niejednokrotnie ona sama rozstrzygała sprawę. Sądy w latach 1930–1939 przyzwały na przeprowadzenie dowodu z opinii biegłych (ekspertyzy): a) gdy zachodziła potrzeba ustalenia pewnych faktów, a ustalenie wymaga to specjalnych wiadomości, lub b) gdy zachodziła potrzeba wyjaśnienia, jakie znaczenie dla zestawienia dowodu przypisać należy ustalonym faktom, a znaczenia tego nie można ocenić na podstawie ogólnych wiadomości^[42]. Jednocześnie przeprowadzenie dowodu z ekspertyzy biegłego w procesie było wykluczone gdy chodziło o prawną ocenę jakiejś kwestii, w myśl łacińskiej sentencji „iuria novit curia” (sąd zna prawo) wykładnia przepisów prawnych jest wyłączną domeną sędziego. Jak wskazał Sąd Najwyższy w Orzeczeniu z dnia 4 stycznia 1935 r., „Spór rozstrzyga sąd, a nie biegły. Biegły jest tylko pomocnikiem sądu, dostarczającym mu specjalnych wiadomości naukowych, technicznych i t. p., których sąd może

⁴² *Kodeks postępowania cywilnego i przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego (Rozp. Prez. Rzp. z dn. 29 listopada 1930 r. Dz. U R.P. Nr. 83 poz. 651. i 652) z komentarzem uwzględniającym wszystkie przepisy pozostające w związku z procesem, materiały Komisji Kodyfikacyjnej, orzecznictwo Sądów Najwyższych b. państw zaborczych i polskiego oraz literaturę procesu cywilnego, red. W. Piasecki, J. Korzowiak (Miejsce Piastowe: Towarzystwo Św. Michała Archaniola, 1931).*

nie posiadać”^[43]. Tym samym sąd nie mógł opierać swoich wniosków na przyjęciu bezkrytycznie opinii biegłego, z którą dokładnie się nie zaznajomił. Prawidłowe powołanie się przez sąd w postępowaniu na dowód z opinii biegłego wymagało rozważenia jej szczegółowo, poddaniu własnej ocenie i przekonaniu^[44].

Bibliografia

- Allerhand Maurycy, *Kodeks postępowania cywilnego: przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego*, red. Maurycy Allerhand. Lwów: „Kodeks” Spółka Wydawnicza, 1932.
- Feller Bronisław, *Kodeks Postępowania Cywilnego z Orzecznictwem Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych, nowymi ustawami okólnikami i rozporządzeniami Min. Sprawiedliwości, Komunikacji oraz Skarbu*. Kraków: Wydawnictwo Ustawy Stempłowej i Kodeksu Postępowania Cywilnego z orzecznictwem w Krakowie, 1937.
- Gołąb Stanisław, Wussatowski Zygmunt, *Kodeks postępowania cywilnego oraz przepisy wprowadzające Kodeks postępowania cywilnego (Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r., Dz.U.R.P. Nr 83, poz. 651, 652) z przepisami pozostającymi w związku: objaśnione na podstawie materiałów Komisji Kodyfikacyjnej Rzplitej Polskiej i orzecznictwa sądów polskich z wstępem, zawierającym rzut oka na Polski Proces Cywilny*, Księgarnia Powszechna, Kraków 1931.
- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, *sekcja postępowania cywilnego*, t. 1, z. 6, Warszawa: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej, 1930.
- Milwicz Jerzy, Kasprowicz Jan, *Zarys kodeksu postępowania cywilnego: rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r.*, wydawniczy Poznań: Drukarnia Lotnicza, 1932.
- Piasecki Władysław, Korzonek Jan, *Kodeks postępowania cywilnego i przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego (Rozp. Prez. Rzp. z dn. 29 listopada 1930 r. Dz. U.R.P. Nr. 83 poz. 651. i 652) z komentarzem uwzględniającym wszystkie przepisy pozostające w związku z procesem, materiały Komisji Kodyfikacyjnej, orzecznictwo Sądów Najwyższych b. państw zaborczych i polskiego oraz literaturę procesu*

⁴³ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 4 stycznia 1935 r., sygn. akt III C 18/34, OSN 1935, nr 7, poz. 283.

⁴⁴ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 1 października 1935 r., sygn. akt I C 426/35, OSN 1936, nr 5, poz. 187.

cywilnego, Wydawnictwo Miejsce Piastowe: Towarzystwo Św. Michała Archanioła, 1931.

Stawarska-Rippel Anna, „Rosyjska procedura cywilna w pracach sekcji postępowania cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP na przykładzie projektu »Tytułu o dowodach« J. Litauera” *Z Dziejów Prawa*, t. III (2010): 79–91.

Ustawa z dnia 1 sierpnia 1895 o postępowaniu sądowym w cywilnych sprawach spornych (procedura cywilna) razem z ustawą zaprowadzającą z dnia 1 sierpnia 1895. Lwów: Wydawnictwo Jakubowski & Zadurowicz, 1895.

